

Barbara Pečnik

»Ako ste primorani, idite v javno gostilnico, ki je na dobrem glasu«

Vedenje v gostilnah glede na bontone 19. in začetka 20. stoletja

PEČNIK Barbara, prof. zgodovine in univ. dipl.
sociologinja kulture, podiplomska študentka
zgodovine, Male Lašče 103, SI – 1315 Velike Lašče

395: 640.43(497.4)"19/20"
640.43: 395(497.4)"19/20"

»AKO STE PRIMORANI, IDITE V JAVNO
GOSTILNICO, KI JE NA DOBREM GLASU«
*Vedenje v gostilnah glede na bontone 19. in začetka 20.
stoletja*

Obiskovanje gostiln in kavnarn je bilo v vsakdanjem življenju meščanov 19. stoletja ena od najznačilnejših oblik družabnega življenja. Zato je bila pogosto tudi predmet bontonov 19. in začetka 20. stoletja. Njihovi avtorji, v glavnem katoliški moralisti, so meščanom priporočali le obisk uglednejših gostiln in le ob določenih priložnostih. Poučevali so jih, kako se v njih vedejo gostje in kako gostilničarji, še posebej ženske pa so opozarjali, kako se je potrebno obleči za v javen lokal, in kdaj jim je tja sploh dovoljeno iti. Gostilne so bile, v nasprotju s cerkvijo, namreč polne najrazličnejših nevarnosti za posameznikovo čistost. Zlasti v gostilnah nižje vrste, v zakotnih krčmah in beznicah, se je odigravalo pestro pijansko življenje, ki je vodilo v pogoste izgrede in pretepe, v hazarderstvo in nespodoben ples.

Ključne besede: gostilne, bontoni, morala, alkoholizem, ples, igre na srečo, pretepi.

PEČNIK Barbara, BA History and Sociology of
Culture, Graduate student of history, Male Lašče 103,
SI – 1315 Velike Lašče

395: 640.43(497.4)"19/20"
640.43: 395(497.4)"19/20"

»IF YOU MUST, GO TO A PUBLIC HOUSE WITH A
GOOD REPUTATION«
*Code of conduct in public houses in the light of
etiquette rules of the 19th and the beginning of the 20th
century*

For townspeople frequenting public houses and coffee shops represented one of the most characteristic forms of social life in the 19th century. For this reason this was a common subject of books on etiquette rules in the 19th and the beginning of the 20th century. Their authors, mostly Catholic moralists, advised townspeople to go only to public houses that enjoyed a good reputation and only on special occasions. They taught the guests and publicans how to behave there. Women, in particular, were warned about what to wear on public premises and when they were allowed to visit them in the first place. Unlike churches, public houses teemed with various threats to an individual's purity. It was particular public houses of a lower rank, the obscure taverns and dives, that featured a lively intoxicated life, which often resulted in scuffles and fights, gambling and indecent dancing.

Key words: public houses, morality, alcoholism, dance, gambling, fights.

Gostilna je že v preteklosti zavzemala položaj družabnega shajališča in zabavišča, kjer je igrala godba in so potekali plesi, kjer so kartali, igrali domino, biljard, kegljali. Bila je vir vseh novic in kraj razgovorov o vseh perečih javnih in zasebnih zadevah. V njej se je proti koncu 19. stoletja (in že prej) budila slovenska narodna zavest, saj so se tu zbirali literati in umetniki.

Gostilne so bile torej središče družbenega in družabnega življenja in kot take so bile predmet številnih bontonov 19. in začetka 20. stoletja. V njih je bilo pogosto moč najti poglavja o priporočilih za lepo vedenje v gostilnah in kavarnah. Ker pa so bili bontoni pravzaprav popoln odraz krščanske morale, so v njih pisci (tako pa je bilo tudi splošno prepričanje) gostilne povezovali s številnimi nevarnostmi zoper posameznikovo čistost, zaradi česar je bilo v njih potrebno še posebej paziti na oliko.

Gostilne so bile po njihovem mnenju sicer lahko v skupno korist, še večkrat pa v skupno škodo. V gostilnah je lahko tujec našel prenočišče, utrujeni počitek, lačen jedi, žejen pijače, samotar prijatelje, neizkušeni pouk, žalostni tolažbo. Obenem pa se je lahko zmernik naučil piti, nedolžni je podlegel zapeljevanju, mirni je začel razgrajati. Pogosto je v gostilni delavec zapravil zadnji denar ter tako pokopal srečo svoje družine. Nekateri so se iz gostilne vrnili v mirno družinsko življenje h koristnemu delu, več pa je bilo tistih, ki so pristali v zastavljalnici, v ječi, ubožnici, norišnici ali bolnišnici.¹

Toda, kar priporočajo bontoni je nekaj povsem drugega kot tisto, kar se dogaja v resnici. Svarila avtorjev so pogosto naletela na gluha ušesa, poleg tega pa so ta bila v prvi vrsti namenjena meščanskemu sloju, ne pa »nižjim« in preprostim ljudem. Predvsem zakotnejše gostilne, v katere višji sloji praviloma niso zahajali, so bile tako glavno prizorišče popivanja, iger na srečo, pretepov, nedovoljenih plesov in drugih nespodobnosti.

Bontoni so prav tako nagovarjali le moške, v čemer se je odražala podrejenost žensk in njihova omejenost na dom in gospodinjstvo.

Vedenje v gostilnah glede na bontone 19. in začetka 20. stoletja

Obiskovanje gostiln

Čeprav je gostiln kar mrgolelo, so avtorji bontonov priporočali le obisk uglednejših gostiln in le ob določenih priložnostih, nikakor pa niso zagovarjali vsakodnevnega zahajanja v gostilne. Človek naj bi zahajal v javno gostilnico le iz potrebe, torej kadar je na potovanju oz. daleč od doma, zaradi česar ne more jesti in piti doma.² »Kdor pa zahaja blizu svojega stanovanja in blizu svoje družine pogostoma, morebiti vsak dan bolj iz strastne navade kakor iz potrebe v javno gostilnico, kaže očitno, da svoje družine ne ljubi, da družinska hrana ni zadostna, da si skrivaj poboljšava in da ni dober gospodar. V gostilnici pije tak človek več kot je potreba, brez ozira na draginjo, govori vinjen, kar se ne spodobi, se skrega in potolče, domov pride togoten, oškoduje svojo nedolžno družino, in končno prodajo včasih njegovo zanemarjeno premoženje na javni dražbi. Kdor je mlad pijanec in postopač, bo star gotovo preganjan potepuh in najnesrečnejši berač!«³ Kdor torej tako ravna, ne časti Boga in ne spoštuje ne samega sebe in ne drugih ljudi.⁴

Za obiskovanje gostiln kot eno izmed oblik druženja so veljala splošna pravila in načela družabnosti, ki so jo že takrat opredeljevali kot človeku prirojeno lastnost. V družbi človek išče spodbude, užitek, uteho in razvedrilo. V razumnih mejah je občevanje v družbi vsakemu koristno in potrebno,⁵ vendar pa so za vsakega človeka na prvem mestu poklicne, družinske in osebne dolžnosti in šele nato je na vrsti družba. Pri tem mora vsak seveda paziti, da ne ovira drugih ljudi v izvrševanju njihovih osebnih ali družbenih opravil.⁶ »Najprvo je, da spolnimo dolžnosti svoje, drugo je družčina,«⁷ piše Ivan Vesel v prvem slovenskem

¹ Anton Mrkun, *Alkoholno vprašanje (dalje: Alkoholno), Osrednja zadruha »Brezalkoholna produkcija«, Ljubljana 1927, str. 45.*

² Josip Valenčič, *Vzgoja in omika ali izvir sreče (dalje: Vzgoja), Samozaložba, Ljubljana 1899, str. 230–231.*

³ Prav tam.

⁴ Bernard Galura, *Napeljevanje k poboshnemu shajljenju in lepimu sadershanju (dalje: Napeljevanje), Jožef Blaznik, Ljubljana 1840, str. 125–126.*

⁵ J. Dostožen, *Pravila za oliko. Okrajšana izdaja »Knjige o lepem vedenju« (dalje: Pravila), Katoliška bukvarna, Ljubljana 1918, str. 41.*

⁶ Valenčič, *Vzgoja*, str. 93.

⁷ Ivan Vesel, *Olikani Slovenec (dalje: Olikani), Matica slovenska, Ljubljana 1868, str. 42.*

bontonu *Olikani Slovenec*. In nadaljuje: »Kdor se vsak dan krog potika, le novice po vseh kotih zbira, otuji se domači hiši, otuji se lastnemu srcu, more le v gneči lenih ljudi pregnati si strašni dolgi čas, zgubi vse zaupanje do sebe, ne ve, kaj bi delal, kadar mora sam biti in mu zmanjka navadnih zabav. S takim vedenjem pa zgubi tudi vse više čustvo za resnico, dobroto in lepoto, da presliši najglasnejše opomine vesti, ali pa jih s tem ogluši, da se ves uda raztresljivemu veselju.«⁸

Pomembno je tudi, da se vsak druži le z osebami, ki so njegovim lastnostim in načelom približno enake; vsak naj torej zahaja le v gostilno, primerno svojemu stanu.⁹ Z obiskovanjem gostiln se zlasti srednji sloji gmotno uničujejo in veliko boljše ter cenejše je, da kdaj pa kdaj svoje znanke raje kot v gostilno povabijo k sebi na dom.¹⁰ Izjeme pri tem so neomožene in samostojne ženske, kot tudi neoženjeni moški, ki niso dolžni vabiti na veliko gostijo. Taki moški vabijo gosta in njegovega sina v gostilnico na zajtrk, ženske pa povabijo gostjo in njene hčere na kavo ali na čaj.¹¹

Zahajanje v gostilno je bilo ob določenih dnevih in okoliščinah še posebej nespodobno, celo prepovedano. Graje vredno je bilo obiskovanje gostiln v času od prve adventne nedelje do božiča ter od pepelnice do velikonočne nedelje.¹²

Prihod, pozdravljanje in predstavljanje v gostilnah in kavarnah

Bontoni od 40-ih let 19. do začetka 20. stoletja so zelo natančno določali pravila vedenja v gostilnah in kavarnah. »Tudi v gostilnici se moramo priljudno in spodobno obnašati, zakaj krščanska priljudnost izvira iz ljubezni, nikjer pa ne smemo

zoper krščansko ljubezen ravnati.«¹³ Mnogi obiskovalci so sicer mislili, da jim je v gostilni več dovoljeno kakor drugod, ker da so tam samo zaradi zabave in da za svoj denar pač lahko počnejo, kar se jim že zljubi. Nasprotno so si bili strokovnjaki za lepo vedenje edini, da moramo v gostilni še posebej paziti, kako se obnašamo. Vino in veselje namreč človeka velikokrat zapeljeta v nespametno govorjenje in ravnanje. Prav tako smo v gostilnici pogosto med neznanimi ljudmi, mnogi izmed njih pa so nemalokrat zelo predrzni in nepotrpežljivi.¹⁴ Nekateri mislijo, da so gostilne zavetje nevljudnosti in brezobzirnosti. Taki ljudje nimajo pravice do olike in lepega vedenja.¹⁵

Že sam način, kako kdo vstopi v gostilno ali kavarno, kaže stopnjo posameznikove vljudnosti in omike ter kateremu sloju pripada. Kadar človek vstopi v javen prostor, torej tudi v gostilno, mora takoj sneti klobuk in vse navzoče pozdraviti.¹⁶ Ob vходу se ne sme prerivati in vedno mora dati prednost dami, starejši ali pa socialno nadrejeni osebi. Pri tem mora sam stopiti nazaj in pustiti osebo, ki ji gre prednost, naprej, oziroma ji pri tem odpreti tudi vrata.¹⁷ Ker nekateri gostilničarji še niso naučeni oziroma so nekateri že prebogati in nočejo gostov in pivcev sprejeti spretno in prijazno že pri vratih ter jim hitro postreči, je potrebno nastopiti v gostilnici prijazno, a odločno. Če gostilničar gostu že sam ne ponudi stola, naj ga ta prosi, da mu najde sedež, zlasti če je vse polno pivcev. V primeru, da gostilničar res nima časa, pa naj gleda gost mirno že od vrat, da si sam najde prazen sedež. Paziti mora, da pri tem ne bega od mize do mize. Gost ne sme zasesti rezerviranega mesta, če pa je za mizo več pivcev, jih mora prijazno vprašati za dovoljenje, da lahko prisede. Imenitnejše osebe, ki so prišle z njim, naj sedejo prej in na imenitnejše sedeže. Dežnik, sončnik, palico, plašč ali klobuk se odloži na primerno mesto blizu sebe, pri čemer je dobrodošla natakarkjeva pomoč.¹⁸ Nikakor pa teh

⁸ Prav tam, str. 16.

⁹ Valenčič, Vzgoja, str. 93; glej tudi Dostojev, Pravila, str. 42: »Ne sili v družbo, kjer se shajajo ljudje, ki so stanovsko nad teboj, ker se boš le dolgočasil in igral smešno vlogo. Če pa prideš v tako družbo, bodi vljuden in kaži spoštovanje do vseh; nikdar se pa ne prihuli, ampak vedi se moško. Po drugi strani pa je zelo neolikano, če se bogataš baha in revnejšega človeka prezira.«

¹⁰ Franc Terseglav (Urbanus), Knjiga o lepem vedenju (dalje: Knjiga o lepem 1910), Katoliška bukvarna, Ljubljana 1910, str. 302.

¹¹ Valenčič, Vzgoja, str. 187.

¹² Prav tam, str. 143; glej tudi poglavje o plesih ter o pravih.

¹³ Galura, Napeljevanje, str. 125.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Edvin Rozman, O dostojnosti, Samozaložba, Ljubljana 1909, str. 21.

¹⁶ Terseglav, Knjiga o lepem, str. 165; Dostojev, Pravila, str. 138; Rozman, O dostojnosti, str. 22; France Bevk, Lepo vedenje (dalje: Lepo), Unione Editoriale Gorizia, Gorica 1938.

¹⁷ Dostojev, Pravila, str. 77; Terseglav, Knjiga o lepem, str. 26–27; Rozman, O dostojnosti, str. 22.

¹⁸ Valenčič, Vzgoja, str. 231; Rozman, O dostojnosti, str. 22.

Adamovo, Gostilna Podboj, posl. 1911, iz: Pozdravi iz slovenskih krajev, 1987, str. 249.

reči ni vljudno odlagati preko stola ali zofe zraven sebe, da se s tem ne zasede prostora drugim.¹⁹

V primeru, da pride pozneje k isti mizi dosti imenitnejša oseba, jo je potrebno pozdraviti s priklonom glave ali celo zgornjega telesa, vstane pa se le, če je še posebej imenitna.²⁰ Ženska pri pozdravu nikoli ne vstane, prav tako se nikomur ne vstaja v gostilni v pozni uri.²¹

V javnih krčmah in v kavarnah, tako kot na koncertih, v gledališču in na potovanju, se nepoznane osebe ne predstavljajo, ker so le za malo časa skupaj. Dovolj je, če samo vljudno pozdravijo, saj je prepogosto predstavljanje vsiljivo in nezaželeno.²² Kljub temu se smejo gostje med seboj pogovarjati in če iz pogovora spoznajo, da so približno enake olike, veljave in mišljenja, se lahko med daljnim

pogovorom predstavijo.²³ Seveda se tako na cesti, kakor v javnih prostorih in zaključenih družbah redno pripeti, da pridejo skupaj osebe, ki se ne poznajo, pa morajo vsaj za tisti čas stopiti med seboj v razgovor. Da se pa spoznajo, je treba, da jih kdo, ki pozna enega in drugega, med seboj predstavi. Če torej v tvoji navzočnosti ali doma pri tebi do tega pride, imaš dolžnost da drugo drugi predstaviš, ne da bi te moral kdo za to šele posebej naprositi.²⁴

Pri predstavljanju je potrebno upoštevati splošna pravila, denimo: vedno je treba predstaviti pripadnike nižjega stanu višjemu, mlado žensko starejši, gospodično gospe, gospoda dami. Le v primeru, da gre za moško osebo visoke družabne stopnje ali slovesa (npr. bana, škofa ...), se morajo le-tej tudi dame predstaviti prve. V velikih družbah je veliko med seboj nepoznanih oseb, ki jih en sam ne more vseh med seboj seznaniti. V tem primeru se predstavijo tudi same med seboj.²⁵

¹⁹ Bon ton. *Knjiga o lepem vedenju, govorjenju in oblačenju v zasebnem in javnem življenju*, Tiskovna zadruga, Ljubljana 1926, str. 150.

²⁰ Valenčič, *Vzgoja*, str. 123.

²¹ Terseglav, *Knjiga o lepem*, str. 8; Bevk, *Lepo*, str. 8; Dostojen, *Pravila*, str. 139; Franc Terseglav (Urbanus), *Knjiga o lepem vedenju*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1932 (dalje: Terseglav, *Knjiga o lepem* 1932), str. 166–167.

²² Terseglav, *Knjiga o lepem*, str. 20.

²³ Valenčič, *Vzgoja*, str. 158.

²⁴ Terseglav, *Knjiga o lepem*, str. 18; Bon ton, str. 151; Dostojen, *Pravila*, str. 139.

²⁵ Terseglav, *Knjiga o lepem*, str. 20–21.

Kako se je sicer treba vesti v gostilnah in kavarnah

V javni gostilnici jed in pijačo vedno vljudno in prijazno naroči natakarju le gospod. Ko sede, naj najprej pregleda jedilnik in počaka na natakarja, da mu naroči, kar želi. Če ga natakar ni opazil, naj ne kriči in mu ne maha z roko, ampak ga mirno pokliče. Raje naj tudi ne trka z nožem konico po kozarcu, čeprav je to precej razširjena navada. Z natakarji morajo biti gostje vedno vljudni, do njih ne smejo biti zadirčni, nestrpni ali celo osorni. Ne smejo biti tudi nedostojni in nespoštljivi do natakaric. Če česa nimajo, se naj ne kregajo, če jim ni kaj po godu, naj se ne znašajo nad natakarjem ali natakarico ali glasno kritizirajo, ampak naj se raje pritožijo gospodarju.²⁶

Še posebej je potrebno paziti, da se v gostilni pravilno je in pije, saj ostali gostje vsakogar ostro opazujejo in kaj kmalu lahko ugotovijo, ali se človek zna primerno vesti ali ne. Predvsem je nedopustno pred jedjo brisati s servieto krožnik ali pribor. Nevljudno pa je tudi brskati po krožniku, premetavati in ogledovati naročene jedi ter jih glasno kritizirati. Servieta ni namenjena za brisanje potu, namizni prt pa ne brisanju mastnih prstov, zažiganju s cigareto ali s cigaro, niti ne zabadanju vilic vanj. Hrane, ki je gost ne more pojesti, naj nikar ne odnaša s seboj.²⁷

V predmarčnem bontonu *Napeljvanje k poboshnimu shivljenju in lepimu sadershanju*²⁸ lahko preberemo, da je potrebno v gostilni opustiti vse govorjenje, petje in dejanja, ki kršijo katero izmed božjih zapovedi, vse, kar druge žali in jezi, ter vse, kar hudo napeljuje in kar otroke in mlade ljudi pohujša. V gostilni in kavarni je gost ves čas pod drobnogledom drugih, zato se mora tam vesti mirno in tiho. Govoriti ali smejati se ne sme tako glasno, da bi zbujal pozornost drugih gostov pri sosednji mizi. Nikoli naj ne prepeva in kriči, saj to delajo le pijanci ali preprosteži na kmetih. Res

pa je, da je petje veliko boljše, kot pa da bi se pretepali.²⁹

Gostilna in kavarna sta prostora za lahko in prijetno zabavo, ne pa za debate o resnih političnih, socialnih, umetniških in drugih kočljivih vprašanjih, ker le-te lahko kaj hitro privedejo do nepotrebnih prerekanj. Ravno tako ni dobro govoriti o svojih domačih opravilih, saj gost pride v gostilno, da se malo razveseli in odpočije od vsakdanjih skrbi. Gost naj tudi ne govori o zasebnih in zaupnih stvareh, saj gostilniški pogovori nikoli ne ostanejo tajni.³⁰

Neprimerno je šepetanje na uho v družbi, prav tako če ne gledamo v oči tistega, s katerim govorimo. Medtem ko je molčečnost imenitna čednost družb, je vsega obsojanja deležna kletev.³¹ Vsak razgovor z opitimi ljudmi je nepotreben. Če se ne moremo otresti nadležneža, sedimo k drugi mizi ali pa prosimo lastnika lokala, da nas reši nadležneža. Vse to pa moramo storiti neopazno. Če pridejo k mizi krošnjariji in ponujajo razne predmete, jih vljudno, vendar odločno zavrnilimo, če ne mislimo ničesar kupiti.³²

Vsekakor pa je zelo nedostojno in neolikano, če si kdo v gostilni pri mizi čisti nohte, češe brado ali brke ter celo pljuva po tleh.³³ Gnusno pljuvanje je bilo namreč nekoč na dnevnem redu ne samo v gostilnah na kmetih, ampak tudi v marsikateri mestni in primestni krčmi. Gostilniška tla so se mnogokrat kar svetila od pljunkov raznih tobakarjev in čikarjev, vendar se ti kaj dosti niso zmenili za opozorila, da to ni le gnusno, ampak tudi nezdravo ter pravo leglo bakterij in nalezljivih bolezni.³⁴

Podobna določila veljajo za vedenje v kavarnah, med katerimi je večkrat še posebej izpostavljeno načelo o branju časopisov. Nikakor ni vljudno, da si gost nagrabi vse časopise naenkrat, saj v

²⁶ Valenčič, *Vzgoja*, str. 231; *Bon ton*, str. 150–151; *Terseglav, Knjiga o lepem 1932*, str. 167; *Dostojen, Pravila*, str. 140; *Bevk, Lepo*, str. 68; *Rozman, O dostojnosti*, str. 23.

²⁷ *Bevk, Lepo*, str. 68; *Bodanius, Knjiga o vedenju v odličnih krogih (dalje: Knjiga), Umetniška propaganda, Ljubljana 1935*, str. 49; *Terseglav, Knjiga o lepem*, str. 39; *Terseglav, Knjiga o lepem 1932*, str. 167; *Dostojen, Pravila*, str. 140.

²⁸ *Galura, Napeljevanje*, str. 125–126.

²⁹ *Bevk, Lepo*, str. 68; *Bon ton*, str. 1, 10, 151.

³⁰ *Bon ton*, str. 151; *Bodanius, Knjiga*, str. 133; *Bevk, Lepo*, str. 68; *Vesel, Olikani*, str. 36; *Josip Vidmar, Lepo vedenje (dalje: Lepo), Samozaložba, Ljubljana 1944*.

³¹ *Vesel, Olikani*, str. 38.

³² *Bodanius, Knjiga*, str. 133.

³³ *Dostojen, Pravila*, str. 139; *Terseglav, Knjiga o lepem*, str. 167; *Bevk, Lepo*, str. 68.

³⁴ *Mirko Černič, Higijena na kmetih, Ljudska knjižnica, Krško 1910*, str. 18.

kavarni ni sam. Priporočljivo je vzeti vedno le po en časopis in ga prebranega zamenjati.³⁵ Obiskovalcu naj časnike prinese in odnese natakarkar. Časnikov tudi ni vljudno predolgo brati, še posebej neolikano pa je, če jih gost odnese s seboj ali pa izrezuje posamezne slike iz ilustriranih revij.³⁶

Dolžnosti gostilničarjev in natakarkarjev

Avtorji bontonov se ne obračajo le na obiskovalce gostiln, ampak dajejo navodila tudi gostilničarjem. Spodoben gostilničar *»ne sme nevarnim in neporednim ljudem potuhte dajati; on mora svojo hišo vsega očistiti, kar Boga razžali, kar je zoper spodobnost in čednost, kar druge pohujša, kar ljudi upijani, v škodo in nečast pripravi, kar razprtje dela; kar je zoper deželne postave. Kdor drugači ravna, se veliko tujih grehov udeleži; on zgubi čast in žegen božji; on hoče pridobiti, in zgubi veliko, morda vse; ker, kaj pomaga človeku, ko bi cel svet pridobil, zraven pa čast in dušo izgubil«*.³⁷ Vsak gostilničar mora v svoji gostilni skrbeti za čistočo, red in hitro postrežbo. Mize morajo biti vedno pogrnjene. Gostilničar mora večkrat pogledati po gostih ter biti do vseh prijazen.³⁸ Prav tako morajo biti vljudni in prijazni natakarkarji. Strežnice morajo biti čedno in dostojno oblečene, potrpežljive, *»ne smejo pa gostom dovoliti, da bi uganjali z njimi nespodobne šale. Take reči mora pošteno dekle dostojno zavriniti«*.³⁹

Obleka

Za javne lokale se je potrebno obleči vselej zelo skrbno, nečedna obleka je namreč znak nespodobnosti. Pri tem se ne sme pozabiti, da je obleka vedno primerna stanu, premoženju, deželni šegi in starosti.⁴⁰ Napake nečimrnosti ali celo nespodobne obleke so pogostejše pri ženskah, ki

zaradi svoje lahkomišelnosti in nevednosti preveč gledajo na zunanost.⁴¹ Ker je »prezala« obleka že sama na sebi pregrešna, morajo ženske še posebej paziti, da se dostojno oblečejo.⁴² Ne smejo preveč »lišpati« svoje obleke, jo kititi s čipkami in trakovi. Bolje, kot da se slepo vdajajo modi, je, da se oblačijo mirno, harmonično in preprosto.⁴³

Katoliški moralisti so »nespodobno«⁴⁴ oblečene ženske enačili s satanovim orodjem, *»ker po njih, kakor nekdaj po kači govori«*.⁴⁵ Prav tako sta veljali *»gizdost in nečimurna obleka ali noša«* za enega izmed najhujših sovražnikov devištva.⁴⁶

Pred vojno je veljalo za zelo neolikano, če si je gospod, ki je sedel na gostilniškem vrtu, v vročini slekel jopič in ga obesil zadaj na stol. V preprostih gostilnah je bilo seveda vse bolj domače.⁴⁷ Po prvi svetovni vojni so pravila postala malo milejša, saj je bilo na gostilniški verandi ali na vrtu dovoljeno sleči suknjič, seveda pa je bilo potrebno pod njim nositi zelo modno in čedno srajco.⁴⁸ Niti v najhujši vročini pa takrat še noben gost ni smel sedeti golorok ali brez ovratnika.⁴⁹

Nespodobnosti in razne druge nevarnosti veseljaškega življenja po gostilnah

Stvarno gostilniško življenje je bilo precej drugačno, kot so si ga zamišljali Vesel, Valenčič, Zwerger, Terseglav in drugi. Omenjeni bontonisti so nagovarjali le višji, meščanski sloj, ki je zahajal v odličnejše restavracije in gostilne ter kavarne. Vendar pa je bilo veliko več kot teh tistih nižje vrste – zloglasnih zakotnih pivnic, beznic oz. br-

³⁵ Valenčič, Vzgoja, str. 233; Bon ton, str. 151.

³⁶ Bevk, Lepo, str. 68; Dostojen, Pravila, str. 140.

³⁷ Galura, Napeljevanje, str. 127.

³⁸ Na opozorila o neprijaznih gostilničarjih naletimo že v članku Henrika Coste v Novicah leta 1845 z naslovom »Kerčmarji! Bodite priljudni in postrežni!«. Glej v: Andrej Studen, Neprijazni gostilničarji, v: Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860, Nova revija, Ljubljana 2001, str. 278.

³⁹ Terseglav, Knjiga o lepem 1932, str. 165; Dostojen, Pravila, str. 138.

⁴⁰ Galura, Napeljevanje, str. 35.

⁴¹ Andrej Studen, »Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih kakor nekdaj po kači govori« (dalje: Nespodobno), v: Stiplovškov zbornik, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2005, str. 89–90.

⁴² Janez Zwerger, Nar lepši čednost in nar gerši pregreh (dalje: Nar lepši), J. Zupan, Ljubljana 1879, str. 150–151.

⁴³ Kaj se ne spodobi. Žepna knjižica o razvadah in pregreških proti lepem vedenju po raznih virih sestavljeno (dalje: Kaj se ne spodobi), Vedež, Maribor 19??, str. 32.

⁴⁴ Tj. po najnovejši modi.

⁴⁵ Studen, Nespodobno, str. 90.

⁴⁶ Anton Martin Slomšek, Krščansko devištvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta (dalje: Krščansko), Družba sv. Mohorja, Prevalje 1923, str. 27.

⁴⁷ Bevk, Lepo, str. 68; Kaj se ne spodobi, str. 8.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Bon ton, str. 151.

logov, kot jih imenuje Jakob Alešovec,⁵⁰ ki pa so tudi izredno dobro nesle. V beznicah, gostilnah na samem dnu kakovostne lestvice, ki so bile pravo nasprotje svetlim, snažnim in gosposkim gostilniškim lokalom » /.../ mize niso pogrnjene, ali če so, z umazanim ali strganim prtom, stoli okorni, tla nesnažna, duh neprijeten. Postrežba je ženska. Kletarici se vidi burna preteklost že na obrazu in na vsej postavi /.../ Pijača in jed slaba /.../ Podnevi ne boš videl znanega človeka iti v ta 'brlog' ali 'pajzeljc'. Zato krčmarju ni treba skrbeti ne za kuhinjo, ne za pijačo, pač pa za take ženske, ki so z vsakim 'prijazne'.«⁵¹

Še slabše kot v krčmah nižje vrste pa je bilo v »šnopsariji« ali žganjarni, ki je » /.../ nečedna, temna, zatoхла, prekajena s špiritom, smrdljivim tobakom in še z drugimi dišavami; mize so težke in površno otesane, stolov malo, večidel klopi /.../ Gostje ne hodijo sem jest, ampak le pit, a ne zaradi žeje nego ali iz navade ali iz obupnosti. Pijača ima različna imena, pa je le voda in špirit, morda je še kakega cveta kaj v nji, da ji daje duh, po katerem se razločuje. Gosti so ljudje nižjega stanu, delavci, lenuhi, berači; ti zamenjujejo tu svoje priberačene krajcarje za 'kratkega'. Odlikujejo se po strgani, oguljeni in umazani obleki, razmršenih laseh in zabuhlem obrazu.«⁵²

Pijančevanje

V pivnicah in krčmah, predvsem zakotnih temnih luknjah, se je odigravalo tudi pestro pijansko življenje. Po mnenju velikega protialkoholnega borca Antona Mrkuna je bilo naše gostilniško življenje popolnoma izprieno. Gostilna, ki naj bi bila kraj razvedrila, je bila nasprotno »prisilnica« k zlorabi alkohola. Ni skrbela za pravo okrepčilo gostov, ampak se je v njej s kavo, z limonado in drugimi brezalkoholnimi pijačami postreglo s prikritim zaničevanjem. Lokali premnogih gostilničarjev » /.../ niso nič drugega, kakor premeteno urejeni zavodi, kjer se sistematično vodi k pijančevanju.«⁵³ Krčmar je bil gostu prvi sopivec,

ki je imel s tem, da je zraven pil na njegov račun, dvojen dobiček.⁵⁴

Bolj malo je cenil gostilničarje tudi Jakob Alešovec,⁵⁵ ki jih primerja s sesalkami in polipi, katerih sesala so natakariji in natakariice. V svojem brlogu ves čas čakajo na plen, pri čemer razločujejo le dve vrsti ljudi. Visoko spoštujejo tiste, ki imajo denar, tistim, ki ga nimajo, pa svojega zaničevanja ne skrivajo.⁵⁶

Ampak za pijačo je bilo denarja vedno dovolj. Pilo se je ob vsakem delu in ob vsakem življenjskem dogodku, ob krstu, poroki, smrti in kupčiji, tako ob delavnikih kot tudi ob nedeljah in praznikih.⁵⁷

Že ljubljanski zdravnik dr. Viljem Lipič,⁵⁸ ki je 1834 podrobno popisal razmere v Ljubljani, je ugotovil (po njem Josip Mal), da je bilo v njegovi dobi s 15.000 prebivalci kakih 400 pijancev. Kar sploh ni bilo čudno glede na tako številčnost gostiln, krčem, pivnic in žganjarij. Po podatkih Ivana Vrhovca - Staroslava⁵⁹ je bilo leta 1887 v Ljubljani kar 173 krčem in vinotočev ter 14 kavarn. Leta 1880 je Ljubljana štela 24.613 prebivalcev in Staroslav je na podlagi teh podatkov izračunal, da je prišla ena pivnica na 131 glav. Dalje navaja, da so Ljubljančani leta 1820 popili 28.288 veder laškega vina, 62.544 veder dolenjca, 50.440 veder piva in 1786 veder žganih pijač. Deset let kasneje je potrošnja vina upadla, narasla pa je poraba piva in žganja, dveh cenejših pijač, ki so ju pili zlasti nižji sloji. Po Lipičevih navedbah je v mestu delovalo 8 žganjarjev, ki so letno skuhalo 50.000 litrov žganja. Kot najbolj priljubljeno je omenil brinovo žganje.⁶⁰

⁵⁴ Vrhovnik, *Gostilne*, str. 9.

⁵⁵ Jakob Alešovec gostilničarje (*Homo spirituosus*) razvršča v štiri kategorije: *Polypus nobilis* (gostilničar za gospodo), *Pater familiaris* (gostilničar boljše vrste), *Homo copulator speculans* (krčmar nižje vrste) in *Homo veneno vivens* (žganjar). Tipologijo povzema tudi Ivan Vrhovnik - Staroslav.

⁵⁶ Alešovec, *Ljubljanske*, str. 93.

⁵⁷ Mrkun, *Alkoholno*, str. 28.

⁵⁸ Dr. Fran Viljem Lipič (1799–1845) je med leti 1823 in 1834 v Ljubljani opravljal delo drugega mestnega zdravnika; je avtor prve znanstvene razprave o alkoholizmu na svetu *Osnovne značilnosti dipsobiostatike; pozival je k ustanovitvi protialkoholnih ustanov za zdravljenje alkoholikov*. Vrhovnik, *Gostilne*, str. 5–8.

⁶⁰ Anton Šepetavc, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva* (dalje: *Pijem*), v: *Zgodovina za vse*, leto 2, št. 1, Celje 1995, str. 21–25.

⁵⁰ Jakob Alešovec, *Ljubljanske slike*. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom (dalje: *Ljubljanske*), Samozaložba, Ljubljana 1879.

⁵¹ Ivan Vrhovnik (Staroslav), *Gostilne v stari Ljubljani* (dalje: *Gostilne*), Jutro, Ljubljana 1926, str. 7; podobno tudi Alešovec, *Ljubljanske*, str. 99.

⁵² Prav tam.

⁵³ Mrkun, *Alkoholno*, str. 45.

Kako pereč problem je bilo pitje žganja tudi kasneje, opozarja velik protialkoholni borec Janez Kalan, ki v hitrem širjenju zlasti umetnega žganja in špirta vidi hudo bolezen, ki ».../ utegne uničiti vse naše ljudi, posebno na Gorenjskem in ljubljanski okolici.«⁶¹

Pri pijančevanju so sodelovali tako moški kot ženske, včasih tudi otroci, ne glede na starost in socialni status.⁶² Vendar pa so bile verjetno najhujše težave v boju zoper nezmernost v pijači pri nižjih slojih, saj jim je manjkalo »plemenitega razvedrila«.⁶³

Na to, da so spadali ljubljanski pijančki med najbolj vsakdanje mestne figure, kažejo tudi številni nazorni opisi v neznanstvenih, literarnih delih. Med njimi je gotovo eden izmed najbolj zanimivih in slikovitih Suchyjev⁶⁴ prikaz, ki je te glede na vedenje uvrstil v tri oz. štiri kategorije in jih hudomušno poimenoval ponočnjaki, vinski bratci in »tihi« pijančki oz. »kvartalni« pijančki. **Ponočnjaki** pričnejo svoj delovni dan, ko se zmračí, ravno nasprotno kot navadni ljudje. Celó noč hodijo okrog, od gostilne do gostilne ter pijejo veliko in različno pijačo. Domov se vrnejo proti jutru, večinoma sicer nepoškodovani. Taki pijančki pijejo, dokler jih ne doleti huda bolezen.⁶⁵ Druga vrsta so **vinski bratci** ali t. i. stalni gostje, ki pijejo in se veselijo le v dobri družbi. V gostilni pravzaprav šele začnejo živeti.⁶⁶ Nasprotno se »**tihi« pijančki** dosti ne menijo za razgrajujoče, hrupno, divje in svobodno gostilniško življenje. Sovražijo glasno pijančevanje, nedostojne in brezsmiselné šale ter prazno veseljačenje. Namesto tega ždijo v oddaljenem gostilniškem kotu ter počasi srkajo kapljico za kapljico. Po Suchyjevem mnenju je tak tip še najbolj simpatična prikazen, medtem ko je »**kvartalni« pijanček** ali četrtletni pijanček že kar psihopatičen pojav. Ta je sicer najboljši družinski oče, uradnik, delavec itd., ki pa kar naenkrat zane-

mari vse svoje obveznosti in odide v gostilno. Tako stanje navadno traja le nekaj dni skupaj.⁶⁷

Obsojanje pijanstva in alkoholizma

Veseljačenju in pijančevanju pa seveda ni bilo naklonjeno vse ljubljansko prebivalstvo. Že zelo zgodaj sta bila namreč predmet številnih obtožb in obsojanj. Tako so po besedah Staroslava⁶⁸ v Ljubljani že v 16. stoletju zelo strogo ravnali s pijanci, ki jim je bilo prepovedano posedati po gostilnah in igrati. Nobena gostilna v mestu ni smela biti odprta po deveti uri zvečer, prav tako ne ob nedeljah in praznikih v času službe božje. Tisti, ki tega ni upošteval, pa naj je bil gost ali pa gostilničar in natakara, je hitro končal za zapahi ali v norišnici. Še strožje prepovedi so veljale v času kuge.

Poleg zdravnikov, kot je bil npr. Lipič, ki je konec 20. in v začetku 30. let 19. stoletja preučeval vzroke in posledice prekomernega pitja Ljubljancanov in ugotavljal, kako je alkohol škodljiv za zdravje, so nevarnosti nezmernosti v pijači posvečali veliko pozornosti že omenjeni izvedenci za lepo vedenje, ki so bili v glavnem vsi po vrsti tipični katoliški moralisti. Vsi so obravnavali nepotrebno in nezmerno pitje ali celo upijanjanje za največjo in neodpustljivo nespodobnost, grobčednostnega, dostojnega vedenja in vsake olike in omike. Pijančevanje je bilo hkrati največja nevarnost zoper čistost in mnogi so bili zato nečisti, ker so bili nezmerni v pijači.⁶⁹

Pijanost je bila pojmovana tudi kot ena izmed zelo slabih navad proti samemu sebi. Bila je namreč »divja mati vseh pregreh, kužna bolezen lahkomišelnih ljudi, morilka časti, poštenja in moralnosti sploh, strup za človeško kri in zdravje, zati-ralka ljudi, grob premoženja in izvir vsega slabega.« »Kdor se navadi čezmerno uživati opojne pijače, se prostovoljno odreka vsemu, kar je pametno, dobro in dopadljivo, zameta sploh vso blagovitost ter pada vedno nižje v radovoljno samoto, blaznost, težko ali celo nezdravo bolezen, v veliko trpljenje, zgodnjo in nenaravno smrt, skratka v gotovo pogubo. Lahkomiselni ljudje, ki se boje dela, si iščejo družabnikov, hite precej zjutraj v pivnico, pijejo tam morda ume-

⁶¹ Janez Kalan, *Početek protialkoholnega gibanja na Slovenskem. Poročilo o I. protialkoholnem shodu z namečkom, Slovenska krščansko-socialna zveza, Ljubljana 1902, str. 96.*

⁶² Milan Likič, *Pijanci, pijanke in druge ljubljanske slike v Hribarjevi dobi (dalje: Pijanci), v: Kronika, let. 45, št. 1–2, Ljubljana 1997, str. 126.*

⁶³ Mrkun, *Alkoholno*, str. 46.

⁶⁴ Josip Suchy, *Ljubljanski tipi (dalje: Ljubljanski), Samoza-ložba, Ljubljana 1924.*

⁶⁵ *Prav tam*, str. 9–11.

⁶⁶ *Prav tam*, str. 13.

⁶⁷ *Prav tam*, str. 14–16.

⁶⁸ Vrhovnik, *Gostilne*, str. 4.

⁶⁹ Zwerger, *Nar lepši*, str. 22.

tno vino ali celo strupeno žganje, igrajo in zapravljajo svoj denar. Pri tem jim gine pamet, da govore neumnosti, se prepirajo in togote, tako da se mora trezen človek od študa zgroziti. Pijanec je nedostojen, nesramen, razžaljiv, se rad prepira in pretepa ter dela škodo sebi in drugim. Njegova zunanost je ostudna, da se mu umakne vsak trezen človek in ga zaničuje. Čestokrat zagreše pijanci kazniva dejanja, da, celo grozovita hudodelstva», piše Valenčič⁷⁰ v svojem bontonu. Hkrati opozarja na zdravstvene in družbeno škodljive posledice alkoholnih oz. opojnih pijač, ki pijancu pokončajo zlasti možgane in hrbtni mozeg, mu oslabijo pamet ter budijo in dražijo v njem divja poželenja in strasti. Pijanec postane nemiren, ne more spati, začne se tresti, njegova usta, goltanec in želodec mu uniči vnetje. Mnogo pijancev tudi zblazni, svoje premoženje zapravijo in uničijo svojo družino. Žganje negativne posledice le še poglobi.⁷¹

Podobno razmišlja Anton Mrkun, ki vidi v pijančevanju povzročitelja mnogih grehov, hudodelstev in drugih nesreč. V pijanosti ljudje kolnejo, razgrajajo, zmerjajo in se pretepajo. Pod vplivom alkohola se dogajajo raznovrstni zločini. Človek, ki je vdan pijači, krade, rop, tudi umori bližnjega, samo da pride do denarja, s katerim si kupi pijačo.⁷²

Posledica alkoholizma je premnogokrat tudi samomor. Pijanec si vzame življenje, ali ker ne ve, kaj dela, ali ker pijanost pripelje človeka v samoto, uboštvo, dolgove, nevero ali obup. Pijači vdan človek nima veselja za cerkev.⁷³ Alkohol pa ne oškoduje samo posameznikov, ampak tudi državo. Če bi država zaprla polovico gostiln, potem bi si lahko prihranila polovico vsote, ki jo izda vsako leto za zdravilišča, bolnišnice, sirotišnice, norišnice itd.⁷⁴

Verjetno najhujša posledica pijančevanja pa je propad moralnega življenja, ki uničuje vso družabno srečo. Nenravnost in nečistost se kažeta v padanju števila rojstev po eni strani in večanju števila nezakonskih otrok po drugi; kjer je alkoholizem zelo razširjen, je tudi velika prostitucija. V

pijanem stanju se najpogosteje izvrše razna spolna posilstva, pri čemer so usodna zlasti plesišča po deželi, kjer se zbira mladina brez nadzora.⁷⁵

Valenčič meščanske bralce uči in opominja, kako naj se vedejo do pijancev. Ker »delajo« pijanci javno pohujšanje, je dolžnost vsakega pametnega človeka, še zlasti pa pijančevih sorodnikov, da pijanca nemudoma odstranijo izpred oči javnosti, mirnega v posteljo, razgrajča pa v prazno sobo, da se strezni. Ko se pijanec strezni, mu je potrebno predočiti vse njegove norosti in surovosti, katere je govoril in delal v pijanosti ter ga opozoriti na nesposobnost in nevarnost njegovega početja. Seveda pa se je pijancem najbolje čimbolj izogibati.⁷⁶

Slovensko protialkoholno gibanje

Iz zgoraj omenjenih kritik pijančevanja so se sčasoma izluščili posamezni zanesenjaki, če jih naj ne imenujemo kar utopisti, predvsem iz katoliških vrst, ki so začeli organizirati protialkoholne akcije in s tem opozarjati na veliko družbeno zlo, ki ga je povzročal alkohol.⁷⁷

Začetki slovenskega protialkoholnega gibanja segajo že v 16. stoletje, ko naj bi na Koroškem po pričevanju Valvasorja v njegovi *Slavi Vojvodine Kranjske* in Megiserja v koroški kroniki deloval za odpravo preklinjanja, grdega govorjenja in pijanstva red sv. Krištofa. O čezmernem pitju je pisal in priporočal treznost okrog leta 1700 zdravnik Marko Gerbec (1658–1718) iz Šentvida pri Stični,⁷⁸ popolno vzdržnost od žganja pa sta zahtevala leta 1853 Janez Volčič v knjižici *Žganju slovo! vojsko!* in Anton Martin Slomšek, ki je bil sploh pobudnik protialkoholnega gibanja na Slovenskem.⁷⁹

Protialkoholnih poskusov je bilo sicer precej, vendar pa so bili vsi po vrsti neuspešni. Podobno je veljalo tudi za razne protialkoholne družbe,

⁷⁰ Valenčič, *Vzgoja*, str. 40.

⁷¹ *Prav tam*.

⁷² Mrkun, *Alkoholno*, str. 22.

⁷³ *Prav tam*, str. 21.

⁷⁴ *Prav tam*, str. 25.

⁷⁵ *Prav tam*, str. 31–33.

⁷⁶ *Prav tam*, str. 57.

⁷⁷ Likič, *Pijanci*, str. 126.

⁷⁸ Fran Viljem Lipič, *Osnovne značilnosti dipsobiostatike oziroma predstavitev posledic alkohola (dalje: Osnovne)*, Založba ZRC, Ljubljana 2005, str. 189.

⁷⁹ Andrej Studen, *Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, v: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, let. 46, št. 3/4, Ljubljana 2006, str. 15–24.

kot je bila Družba treznosti, ki jo je leta 1887 ustanovil ljubljanski škof Missia.

Nov zagon je protialkoholno gibanje dobilo septembra 1902, ko so v Ljubljani organizirali prvi slovenski protialkoholni shod, ki se ga je sicer udeležilo le skromnih 50 ljudi, župnikov, zdravnikov in učiteljev.⁸⁰ Za cilj so si postavili dolgoročno zaviranje pitja, najprej s poučevanjem mladine v šolah o škodljivih učinkih alkohola na telo in človeške organe. Uvideli so namreč, da je potrebna samopomoč, dokler ne poseže vlada z omejevalnim načrtom za obratovanje krčem, s prepovedjo veselja, z iskanjem podpore v glasilih, z ustanavljanjem društev *Čebelice* z večstopenjskim zavračanjem alkohola, z neplačevanjem poslov s pijačo in z zahtevo po abstinenci do 14. leta.⁸¹

Na drugem shodu oktobra 1903 so ugotovili, da se alkoholizem še vedno širi. Leta 1905 je bilo ustanovljeno društvo *Abstinent*, kateremu je predsedoval Janez Ev. Krek in je izdajalo društveno glasilo *Piščalka – mesečnik za »abstinentne, pivce in pijance«*. *Piščalka* je poudarjala, da je za slovenski narod najvažnejše socialno vprašanje alkoholno vprašanje. Postavila se je na stališče popolne abstinence (zdržnosti) pod geslom, da je alkohol strup in da ni nikdar potrebe uživati ta strup.⁸²

Na stališče, da je najboljši pripomoček za treznost abstinence se je postavil tudi že omenjeni Anton Mrkun. *Abstinent* naj postane vsak, ki se želi poboljšati, saj pijanec ne more zmerno piti. To naj bodo tudi vsi otroci in mladi ljudje ter vsi tisti, ki hočejo pijance reševati.⁸³ V protialkoholni boj poziva celotno družbo, duhovnike, učitelje, vzgojitelje, zdravnike, voditelje društev, pisatelje in državo. Ob tem predlaga številne ukrepe od reformiranja gostiln in ustanavljanja brezalkoholnih lokalov, veliko obdavčitev gostilničarjev, povečanja naklade na alkoholne pijače do sprejetja ustrezne zakonodaje v boju zoper alkoholizem.⁸⁴

Piščalka je že s 17. številko leta 1907 prenehala izhajati. Nasledila jo je *Zlata doba* (1907–1920), v letih 1914–1919 pa je izhajalo tudi glasilo *Sveta*

vojska, vendar je protialkoholno gibanje temeljito presahnilo.⁸⁵

Izgredi in pretepi

Pijanost vodi v najrazličnejše zločine, med katerimi so poleg ubojev, umorov in nenravnosti, najpogostejši pretepi.⁸⁶ Marsikateri razgrajči so postali zaradi pijanosti nerazsodni ter nekoliko bolj agresivni in nevarnejši kot običajni pivski bratje. S takimi obiskovalci niso imeli težav le gostilničarji, temveč je zaradi njih trpela tudi sosesčina. Številni hišni posestniki so se namreč pritoževali nad gostilničarji, češ da pri njih lahko pijančki popivajo in razgrajajo pozno v noč. Posestnike, ki so stanovali v bližini gostinskih lokalov, je poleg petja in vpitja pijancev motilo tudi to, da so zaradi neznosnega smradu po uriniranju in bruhanju zelo težko oddajali stanovanja. Smrdelo je tudi znotraj številnih gostiln in celo kavarn, da ne omenjamo 'šnopsarij', ki so imele zelo zanemarjena in onesnažena stranišča.⁸⁷

Včasih so nekateri pod vplivom alkohola izgubili prav vsak čut za spodobno vedenje. Na javnem mestu so opravljali svoja najintimnejša opravila, od uriniranja do spolnega občevanja.⁸⁸ Pivski veseljaki so bili velikokrat tudi grobi in nasilni do stražnikov, ki so jih hoteli pomiriti ali aretirati. V lase so si skočili, sicer dobri, pivski tovariši ali pa se je vnel pretep med naključnimi obiskovalci lokala. Še posebej pogosti so bili pretepi v času veselja, ki so se zato velikokrat končale predčasno. Veljalo je pravilo, da veselica brez pretepa ni prava veselica.⁸⁹ Ložarjeva piše: »Izzvali so jih vedno isti pretepači, ki so prišli v gostilno izzivat 'na aufbiks', 'na korajžo'; pretep je nastal v razgretih glavah zaradi preobilo popite pijače, zaradi deklet, raznih žaljivk, pa tudi političnih nasprotij.«⁹⁰

Pretepi pa niso bili le stvar nižjih, navadnih ljudi. Številnih in raznovrstnih izgredov so se re-

⁸⁰ Šepetavc, *Pijem*, str. 33.

⁸¹ Lipič, *Osnovne*, str. 70–71.

⁸² Šepetavc, *Pijem*, str. 33.

⁸³ Mrkun, *Alkoholno*, str. 9–10.

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Šepetavc, *Pijem*, str. 34.

⁸⁶ Mrkun, *Alkoholno*, str. 20.

⁸⁷ Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani (dalje: Stanovati)*, ISH, Ljubljana 1995, str. 165–166.

⁸⁸ Likič, *Pijanci*, str. 129.

⁸⁹ Prav tam, str. 130.

⁹⁰ Slavka Ložar, *Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini (dalje: Stare gostilne)*, Dolenjska založba, Novo mesto 1991, str. 18–19.

dno udeleževali vojaki, celo umetniki in pisatelji ter študentje in dijaki.⁹¹

Igre na srečo

Poleg pretefov so bile pogoste spremljevalke alkohola in pijančevanja igre na srečo oz. hazardne igre. Marsikdo je v veliki razgretosti in pod vplivom alkohola v nekaj urah zaigral celo premoženje ter sam z družino vred prišel na beraško palico, občini pa v breme.⁹²

Zapravljivi pijanci in igralci na srečo so bili za katoliške moraliste eden od hujših sovražnikov svetega zakona in družine.⁹³ Igre so veljale za revno obliko zabave,⁹⁴ delili pa so jih na lepe in koristne ter na prepovedane in škodljive. Slednje so bile npr. »igre na golo srečo«, nekatere igre s kartami, igre na kegljiščih in biljardnih mizah, kjer »kroglo goni kakšna mašina ali zmet«, loterija in podobno.⁹⁵ Po Valenčičevem mnenju je bilo za zabavo in druženje primerno včasih tudi igrati na karte, domino, tivoli, biljard ali kaj drugega. Pri tem opozarja, da so dovoljene igre le tiste, pri katerih sta dobitok oz. izguba odvisna od igralčeve sposobnosti in spretnosti, ne pa od naključja in sreče. V nasprotnem primeru je igra »postavno« prepovedana in se kot taka kaznuje.⁹⁶ Kaznujejo se tako igralci kot tisti, ki trpijo igranje v svoji hiši, torej tudi gostilničarji. Da so se izvrševali zakonski ukazi in razglasi, s katerimi so bile prepovedane razne igre, zlasti hazardne in prepovedani srečelovi, so skrbela županstva.⁹⁷

Valenčič meni, da se je treba prepovedanih iger izogibati tudi zaradi številnih škodljivih posledic, kot so razdražljivost, nemir srca in vesti, nervoznost, dolgovi, surovost, lakomnost, jeza,

preklinjanje, nevoščljivost, škodoželjnost, hinarvstvo, laž, goljufija, prepir, sovražstvo, izguba prijateljstva, večkrat pretepanje, izguba dobrega imena in premoženja, splošna razuzdanost, vrhunec obupnosti in prepogosto tudi – samomor.⁹⁸ Če se v gostilni že igra, naj se spodobno, dobljena stava pa naj se takoj porabi v korist družb.⁹⁹

Sicer je bilo igranje iger ustaljena zabava tudi po boljših gostilnah in kavarnah. Ob večerih so močje v svojem stalnem kotu ali mizi igrali karte, npr. durak, ajnc in šnops. Pogosto so igrali marjanco (v Prekmurju t. i. pudlanca), tombolo ali špano. Tombole so najpogostejše prirejale gasilska društva, in sicer so jih ponavadi združili še z ljudsko veselico ali s koncertom. V nekaterih boljših, ponavadi mestnih gostilnah so imeli tudi biljard. Največkrat so igrali za denar ali za pijačo.¹⁰⁰

Ples

V gostilnah se je vedno zelo veliko plesalo. Gostilničarji so prirejali razne zabave in veselice (prireditve, na kateri se zberejo ljudje »veselega lica«, šagre) s plesom, srečelovom, v pustnem času z maškarado. Poleti so pripravljali vrtno veselico s plesom in tombolo, jeseni trgatve, martinovanja, pozimi miklavževanja, božičnice in silvestrovanja. Vinske trgatve in veselice so bile v tem času za revnejše prebivalstvo najbolj priljubljena oblika zabave, zaradi njihovega pogostega dobrodelnega značaja, pa so jih obiskovali tudi meščani. Pogostejše so bile med Slovenci kot pa Nemci. Ljudje so plesali na različno godbo. Gostilne so imele pogosto svojega muzikanta, ki je bil bodisi član družine ali znan vaščan, sosed, bodisi vaški revež, ki se je pri hiši hranil in spal. V marsikateri gostilni pa so imeli tudi citre, gramofon, orkestrion (lajno), prepevali so domači pevski zbori, včasih pa tudi vaški fantje. Posebno imenitni gostilničarji so si omislili celo klavir. V takih gostilnah so navadno prirejali društvene zabave ali prireditve, pa tudi t. i. plesne venčke. Plesni venčki so bili mnogokrat organizirani le za člane društev, ki so jih prirejale. Goste so na zabave vabili s pisnimi vabili, ki so jih razpošiljali na domove. Tudi v časopisih je bilo v vabilih poudarjeno, da je plesni večer namenjen le

⁹¹ Likič, *Pijanci*, str. 128.

⁹² Mrkun, *Alkoholno*, str. 85.

⁹³ Andrej Studen, *Zlo pijančevanja in hudodelstvo. K moralni zgodovini hudičeve nadloge – žganjepivcev in kriminalcev – v 19. stoletju*, v: *Acta Histriae*, let. 15, št. 1, Koper 2007, str. 115–126.

⁹⁴ Vesel, *Olikani*, str. 36.

⁹⁵ Zora Torkar, *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni*, Kulturni center, Kamnik 1991, str. 17–18.

⁹⁶ *Kaznuje se po kazenskem zakonu, kasneje tudi po Pravilniku o gostilnah, kavarnah in ostalih obratovalnicah z alkoholnimi pijačami iz leta 1925*. Glej v: Mrkun, *Alkoholno*, str. 86.

⁹⁷ Mrkun, *Alkoholno*, str. 86; Valenčič, *Vzgoja*, str. 198.

⁹⁸ Valenčič, *Vzgoja*, str. 198.

⁹⁹ Valenčič, *Vzgoja*, str. 205.

¹⁰⁰ Tanja Tomažič, *Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo*, v: *Slovenski etnograf*, let. 29, Ljubljana 1976, str. 3–38.

članom društev in njihovim prijateljem, ki so jih smeli pripeljati s seboj. V javnosti so bili priljubljeni trgovski plesni venčki. Plesi so se odvijali predvsem ob sobotah, včasih ob nedeljah in praznikih, v večernih urah in so trajali tudi do zgodnjih jutranjih ur. Na podeželju so plesali največ polko, valček ali »pouštertanc«, v mestnih gostilnah pa tudi že modernejše ples.¹⁰¹

Ples v bontonih

Vendar pa je ples, še posebej gostilniški oz. t. i. prosti ples veljal znotraj omikanih krogov za eno izmed največjih nevarnosti zoper čistost in spodobnost, pred katero je potrebno vedno znova svariti. Plesi naj bi dušili duha pobožnosti ter v srce zasajali posvetnost. Sami po sebi sicer niso bili pregrešni, vendar pa so ljudi pogosto napeljevali h grehu. »Na plesišču plešejo vsi grehi /.../«, saj ples prirejajo v glavnem ponoči, ko se »/.../ v temi rado v srce kaj hudega pritepe«.¹⁰²

Zwerger v svojem bontonu¹⁰³ primerja ples z gobami in meni, da tudi najboljši plesi veliko ne veljajo. Če že moraš jesti gobe, naj bodo dobro pripravljene, prav tako naj bo ples pripravljen s spodobnostjo, resnostjo in dobrim namenom. Obeh naj se uživa malo. Po uživanju gob zdravniški priporočajo pitje vina, po plesu pa je potrebno premišljevati o svetih in zveličavnih stvareh, da se zadušijo nevarni vtisi, ki so morda ostali v srcu.

Plesi predstavljajo še zlasti veliko nevarnost za ženske. Ženske si namreč zelo želijo ugajati drugim, svojo veljavo pa tako zlahka lahko dosega na plesišču. Tam je veliko priložnosti za druženje pripadnikov obeh spolov, za zbujanje strasti in domišljije. Bog je ženske kot pripadnice šibkejšega spola še posebej bogato obdaril z dvema čuvajkama čednosti – s sramežljivostjo in samoto. Na plesu se sramežljivost s pogledi, približevanji, dotiki in raznimi gibi, pogosto popolnoma podre. Prav tako se tam ne dopušča samota.¹⁰⁴ »Plesišče je deviške čistosti morišče; angel nedolžnosti se joka, peklenški zavodljivec pa ima svojo radost in veselje,« piše A. M. Slomšek.¹⁰⁵

»Pri plesu se nalašč zbirajo, da bi videli in bili videni, vidi je se tam v obleki, z migleji in vedenjem, katerih se sicer brez ostrega svarila ne puščati, z naravno in umetno razdraženimi čuti in občutljivostjo; in tedaj se v dušo preseli mnogo podob in predstav, ki so še dolgo potem vir brezštevilnih nevarnih domišljij, iz katerih v veliki obilnosti izvirajo hude misli in želje, kakor mrčesi iz smrdljivega močvirja.«¹⁰⁶

Vse te nevarnosti so pri pustnih veselicah še pomnožene. Tam se neznani gospodje in neznane dame lahko tikajo in tudi marsikaj je dovoljeno, kar sicer ne bi bilo. Člani dobre družbe naj torej plesov v maskah ne bi obiskovali, še posebej tistih, ki jih prirejajo nižji sloji in ki so navadno zelo neokusni.¹⁰⁷

Medtem ko nekateri, kot npr. Zwerger, celo vztrajajo, da človek kot dober kristjan ne sme nikoli na ples, jih drugi v določeni meri mladim ljudem dopuščajo ter jih obravnavajo kot mladim potreben način družabnosti, pravzaprav višek družabniškega življenja in hkrati preizkusni kamen družabniške olike.¹⁰⁸ Plesišče je namreč po eni strani primeren, po drugi strani pa tudi zelo nevaren prostor za spoznavanje in sklepanje poznanstev med mladenkami in mladeniči. Na plesih le-ti najlažje pokažejo svojo oliko in svojo vrednost, hkrati pa tudi nikjer ni tako lahko prestopiti meje dostojnosti in spodobnosti, zlasti če je zraven še alkohol.¹⁰⁹

Da bi ublažili nevarnosti in negativne učinke plesov, so takratni strokovnjaki za lepo vedenje obiskovalcem plesov dajali številne nasvete, kaj naj premišljujejo ob tem, ko plešejo. Vsak, ki želi plesati, mora poznati vsaj temelj te umetnosti. Prav tako naj bi se pri prirejanju plesov upoštevala številna važna pravila, od tega, kakšna mora biti dvorana za ples, – pri čemer je še posebej treba paziti, da je dovolj osvetljena –, kako se oblečeš za ples, s katerimi damami plešeš, kako zaprosiš damo za ples, s čim in kako se pri plesu postreže, do tega, da vsak ples vodi plesovodja. Plesalec dame ne sme med plesom pritiskati preveč k sebi, prav tako je ne sme držati predaleč od sebe, ker to ni lepo in ker

¹⁰¹ Ložar, *Stare gostilne*.

¹⁰² Zwerger, *Nar lepši*, str. 155–158.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ Slomšek, *Krščansko*, str. 31.

¹⁰⁶ Zwerger, *Nar lepši*, str. 156.

¹⁰⁷ Bodanius, *Knjiga*, str. 181.

¹⁰⁸ Rozman, *O dostojnosti*, str. 23.

¹⁰⁹ Valenčič, *Vzgoja*, str. 209.

to otežuje ples.¹¹⁰ Plesalko je praviloma spremljala na ples in nazaj domov njena mati ali druga sorodnica ali starejša oseba. Če se plesalke in plesalci še niso poznali, so se pred začetkom plesa moški predstavili ženskam. Vsak javen ples, torej ples, ki so se ga lahko udeležili vsi in ni bil namenjen zgolj povabljenim, je bilo potrebno prijaviti pristojnemu občinskemu uradu ter pridobiti ustrezno dovoljenje.¹¹¹

Plesati se je smelo le v nekaterih okoliščinah, in sicer le pod pogojem, » /.../ kadar modrost in priljudnost tako svetujeta, če je treba npr. poštenu družbi ustreči, le pod pogojem, če s tem ne prelomi nobene zapovedi, nobene dolžnosti«. ¹¹² Človek tudi nikakor ne sme, tudi iz ustrežljivosti ne, sprejeti povabilo na ples v času od cerkvene prepovedi npr. v adventu ali postu, ali zvečer pred nedeljo ali večino praznikov, ki jih je cerkev določila, da se človek za prihodnji dan pripravlja in zbere svoje misli.¹¹³ Povsem nedopustno pa je petje, godba in ples pri poroki vdovca ali vdove.¹¹⁴

(Zakonska) pravila in kršenje le-teh

Niso bili vsi plesi primerni za boljšo družbo. Nekateri »izrodki« so bili primerni le za ljudi iz predmestij, in to na manjvrednih plesiščih. Prireditelji teh in večine gostilniških plesov so v nasprotju s t. i. družinskimi plesi omenjena pravila v glavnem na veliko obšli,¹¹⁵ kar lepo ponazarja tudi naslednji odlomek:

»Obširna gostilniška soba je bila že dubkom polna hrupnih gostov in plesočih parov; mize so bile postavljene po veži in po lesenem hodniku proti vrtni strani. Komaj je odpasal Janez svojo sabljo, se je že oklenil svoje Alenke ter jo odvedel na ples. Tone ga je ročno posnemal ter se zavrtel s Tončko. Spočetka ji je uhajal takt, kmalu pa se je privadila. Krepko sta se sprijela s Tonetom in zaplesala kot najvrlejša plesalca. Ko se je usopla, jo je peljal na hodnik, kjer sta našla še prazno mizo, ter ji ponudil vina. In Tončka je pila.

Tončka je plesala veliko. Komaj jo je izpustil iz rok Tone, je prišel ponjo Janez, ki jo je izročil tretjemu tovarišu Sušniku /.../

Vrskanje plesalcev, bučni zvoki harmonike, topotanje razbrzdanih peta, smeh plesalk, opojni vinski vzduh /.../ vse je vplivalo na njene živce omočno, mamljivo.«¹¹⁶

Nedovoljeni in »brezumni« (nespodobni) plesi v slabših gostilnah in beznicah so bili pogosto povezani s pijančevanjem in prekoračenjem policijske ure oziroma določenega delovnega (obratovalnega) časa gostiln in točilnic. C. kr. deželni namestnik za Kranjsko je leta 1885 določil policijsko uro za vse lokale po deželi, glede na katero naj bi gostilne in točilnice v poletnem in jesenskem času zapirali ob 23. uri, pozimi pa eno uro prej. Tiste gostilne in kavarne, ki so točile žganje, so se morale zapirati ob sobotah ob 5. uri popoldne ter ob nedeljah in praznikih ob 12. uri. Za podaljšanje poslovanja pa je bilo potrebno dovoljenje in plačilo posebne pristojbine.¹¹⁷

Kdaj so bili dovoljeni plesi in glasba, je določal zakon iz leta 1826 (najvišji sklep od 19. avg. 1826 in 5. 5. 1827, ki ureja godbo v gostilnah). In sicer so bili plesi prepovedani od 1. adventne nedelje do praznika svetih treh kraljev, nato od pepelnične srede do ponedeljka po prvi nedelji po veliki noči ter vse zapovedane postne dni. Zakon iz leta 1842 pa je prav tako prepovedoval zabavo in ples ob nedeljah in praznikih do štirih popoldne.¹¹⁸ Po dekretu iz leta 1927 se ob nedeljah in praznikih javni ples ni smel začeti prej kot eno uro po končani službi božji. Zaključiti pa se je moral v mestih ob 24. uri ponoči, v manjših krajih, trgih in vaseh pa ob 22. uri.¹¹⁹

Marsikateri gostilničar se teh pravil ni držal in je zato prišel v policijske arhive. Zlasti pogosta so bila kršenja policijske ure. Gostilničarji so pogosto potegnili z delom tako v veselje gostov kot na svoj račun. Posamezni gostilničarji so si podaljšanje obratovalnih ur tudi plačali. Gostilničarji so pogosto prosili za podaljšanje obratovalnega

¹¹⁰ Rozman, O dostojnosti, str. 32.

¹¹¹ Valenčič, Vzgoja, str. 209–210; podobno tudi Rozman, O dostojnosti, str. 32.

¹¹² Zwerger, Nar lepši, str. 160.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Terseglav, Knjiga o lepem 1932, str. 147.

¹¹⁵ Prav tam, str. 227.

¹¹⁶ Fran Govekar, V krvi, Mladinska knjiga, Ljubljana 1966, str. 32.

¹¹⁷ Torkar, Beži Ljubljana, str. 17–18.

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ Mrkun, Alkoholno, str. 77.

časa, posebno v dneh, ko so v mestih bile gledališke prireditve, koncerti, ali v času predpustnih in poletnih veselic. Včasih so imeli takrat odprto celo noč.¹²⁰

Policaji so bili seveda popustljivejši pri izvajanju reda v gostilnah, v katerih se je zadrževala gospoda.

Gostilne – svet moških

Gostilne so bile svet moških, kar glede na takratne družbene norme sploh ne preseneča. Že konec 18. stoletja se je izoblikovala (nova) meščanska miselnost, ki je utemeljila nove oblike delitve dela med moškim in žensko ter vsebovala takratne norme in vrednote o vlogah obeh spolov.¹²¹ Na čelu družine je bil mož/oče – poglavar, ki je veljal kot »producent« in varuh družinskega premoženja ter je skrbel za materialno blagostanje družine, njeno varnost in ugled v družbi. Žena/mati je skrbela za rojevanje in vzgojo otrok ter »uravnavanje družinske porabe«, tako da je »vsak dobil svoj kos«, prav tako je tudi nadzirala vsa gospodinjstva opravičila med hišnimi posli, skrbela za vajence, pomočnike in morebitne najemnike. Svojega moža je v njegovih vlogah zamenjala le izjemoma, ko jih le ta ni mogel več opravljati zaradi bolezni ali smrti.¹²² Skratka, veljalo je, da » /.../ ženska naj se drži kuhalnice, moški pa naj s svojim delom, posestjo, izobrazbo ter pravičnostjo skrbi za zaslužek in obstoj družine«. ¹²³

Ta ideal meščanske družine se je odražal tudi v oblikah »moške« in »ženske« družabnosti. Nobenega dvoma ni bilo, da je bila žena »v hiši bolj privezana kot mož«. ¹²⁴ Medtem ko so moški spleтали svoje družbene vezi na raznih društvenih sestankih v zaključenih družbah (ob stalnih omizjih) v gostilnah in z bolj ali manj rednim obiskovanjem kavarn, so se meščanske ženske obiskovale v glav-

nem po domovih in gojile t. i. kulturo obiskov.¹²⁵ Če so pred 1. sv. vojno meščanske ženske že zahajale v gostilne in restavracije, so to počele vedno v spremstvu mož. Ženske z otroki so ponavadi zahajale v gostilne samo ob sobotah in nedeljah.¹²⁶

Moški so bili glavni obiskovalci ne samo gostiln, ampak tudi kavarn. To se je vzporedno z rahljanjem klasičnih meščanskih vrednot malo spremenilo po 1. svetovni vojni, ko so dame prihajale v kavarno vsak delavnik ob pol dvanajstih ali ob enih, še enkrat pa tudi med šesto in pol osmo uro popoldne (t. i. narodne dame).¹²⁷

Takšna meščanska ideologija o vlogah moškega in ženske se je odražala tudi v bontonih iz 19. stoletja in začetka 20. stoletja, v prvi vrsti z neposrednim nagovarjanjem moških – tistih pravih nosilcev družbene moči. Njihovi avtorji so še posebej opozarjali ženske, kako naj se obnašajo.¹²⁸ Ženske moške v njihovi družbeni vlogi le ustrezno dopolnjujejo, kajti njihova poklicanost je v tem, da odigrajo ustrezno vlogo žene, matere, hčere, sestre in seveda gospodinje. V javnem življenju je njihova vloga omejena na reprezentativno področje. Z neprimernim obnašanjem lahko zato zelo škodujejo družbenemu ugledu svojih soprogov, sinov, očetov ali bratov.¹²⁹

Vljudni in omikani moški morajo do »krasnega spola« v javnosti izkazovati vljudnost, obzirnost, pomoč in zaščitništvo. Dame prepuščajo pogovor z natakarnjem le svojemu spremljevalcu. Njegova dolžnost je, da jim priskrbi primeren prostor v primerni družbi.¹³⁰ Med plesom mora biti gospod do dame spodoben, pri igri prizanesljiv in popustljiv. Ker pa ženske moškim intelektualno ne sežejo niti do kolen, se z njimi nikakor naj ne

¹²⁰ Gorazd Stariha, *Zgodbe Kranjčanov, kot jih je pisalo življenje v prejšnjem stoletju, v: Kranjski zbornik, Mestna občina Kranj, Kranj 1995, str. 106–121.*

¹²¹ Studen, Stanovati, str. 73.

¹²² Torkar, Beži Ljubljana, str. 137; Peter Vodopivec, *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje, v: Zgodovina za vse, leto 1, št. 2, Celje 1994, str. 31.*

¹²³ Povzeto po Studen, Stanovati, str. 149.

¹²⁴ Janko Sernec, *Nauk o gospodinjstvu. Slovenskim gospodinjstvom, Družba sv. Mohorja, Celovec 1871, str. 1.*

¹²⁵ Torkar, Beži Ljubljana, str. 137.

¹²⁶ Damjan Ovsec, *Oris družabnega življenja od začetkov 20. stoletja do prve svetovne vojne (dalje: Oris), Društvo arhitektov Ljubljane, Ljubljana 1979, str. 29–30; Janez Cvirn, Meščanstvo v Celju po razpadu Avstro-Ogrske, v: Iz zgodovine Celja 1918–1941, Muzej novejšje zgodovine, Celje 2001, str. 198; Rozman, O dostojnosti, str. 22.*

¹²⁷ Ovsec, Oris, str. 29–30.

¹²⁸ Pri tem avtorji bontonov vsebine sploh ne naslavljajo neposredno na ženske, razen kadar gre za naslavljanje v negativnem (svarilnem ali zgražajočem) smislu.

¹²⁹ Janja Žagar, *Primerno in lepo skozi bonton, v: Etnolog, let. 16, Ljubljana 2006, str. 58; Cvirn, Meščanstvo, str. 198.*

¹³⁰ Rozman, O dostojnosti, str. 22.

pogovarja o učenih stvareh. Žensk ne zanimajo politični pogovori, »njihova dejavnost namreč ni na očitnem¹³¹ odru sveta, domače tiho veselje veže njihova srca.«¹³²

Še strožje kot ženske nasploh so bile nadzirane mlade ženske in dekleta. Po mnenju katoliških moralistov so krčme deklicam posebej nevarne. Bile so ene najhujših sovražnic devištva. Anton Martin Slomšek opozarja mlada dekleta pred potikanjem po krčmah ob nedeljah in praznikih ter pitjem alkohola. »V vinu je nečistost, žganje, rozolj so deklicam smrtni strup. Grdo ni gršega je pijanec, a sedemkrat grša je pijanka, ona še svojega sramu ne pokrije in kako bi ostala čista devica.«¹³³

Je pa obstajalo precejšnje neskladje med bogatimi in revnimi. Ženska je lahko v celoti prepustila možu skrb za materialno blaginjo samo v meščanskih in premožnih slojih, kar pa še zdaleč ni veljalo za ženske delavcev. Zaradi slabih socialnih razmer so bile prisiljene sodelovati pri služenju denarja. Hkrati jim je to dopuščalo večjo svobodo, tudi pri zahajanju v gostilne.¹³⁴ Tudi kmečke ženske so brez zadržkov obiskovale gostilne ob dopoldnevih ali zgodaj popoldne, ko so prihajale v mesta po opravkih.¹³⁵

Kot že rečeno, se je v obdobju med obema vojnama odnos do ženske spremenil, kar so ravno tako zaznali bontonci. Predvsem se je to pokazalo v dovoljenem samostojnem sprehajanju, obiskovanju gledališč, koncertov, celo kavarn in gostiln, a le za samostojne ženske.¹³⁶ »Samostojne ženske, bodisi omožene, bodisi samske uradnice, učiteljice idr. prihajajo lahko same v gostilno ali kavarno, v gledališče ali na koncerte ter se vedejo, kakor samostojni moški najboljših manir. Seveda mora biti ženska glede gostilne in kavarne skrajno izbirična; zato zahaja le v zares ugledne hiše, nikoli pa ne v beznice ali razvpita zabavišča«, je moč prebrati v *Bon tonu*.¹³⁷ Takoj ko ženska vstopi v lokal, naj si izbere majhno mizico in hitro sede. Če se bo mirno vedla in se ne menila za svojo okolico, je ne bo nihče nadlegoval z drznimi pogledi ali jo skušal

ogovoriti. Še posebej mora biti dama pazljiva zvečer.¹³⁸

Gostilna polna moških gostov je bila zato nekaj popolnoma vsakdanjega. Sem in tja si sicer lahko naletel na kakšen ženski obraz, vendar so bile to v glavnem gostilničarke, ki so velikokrat nadaljevale z gostilniško obrtjo po moževi smrti, in natakarike. V družbi so veljale, ene zaslužno in druge po krivici, za ženske dvomljivega slovesa. Predvsem gostilne »na slabem glasu« so bile namreč med najbolj priljubljenimi shajališči ter hkrati prebivališča neprijavljenih prostitutk. Poleg tega je večina natakarič ter včasih tudi sama gostilničarka včasih kaj postrani zaslužila.¹³⁹

Prostituirale so se ženske, ki so izvirale iz revnejših slojev družbe. Nekaterim je bil to edini vir preživljanja, drugim zgolj dodatni zaslužek. Policijski uradniki so v rubriko posel (ali poklic) največkrat vpisali termin »vlačuga«, mnogo manj pa je bilo vpisov, ki so lahkoživke označevali kot služkinjo, delavko, brez posla, natakarico, kuharico ...¹⁴⁰

Otroci in gostilne

Tako kot gostilna ni bila primerno shajališče žensk, tako je bila tudi povsem neprimeren prostor za otroke. »Otrok ne vodi v gostilno, ne v kavarno. Pametnega se v gostilni itak ničesar ne naučijo, gostom so pa v nadlego«, je moč prebrati v marsikaterem bontonu.¹⁴¹

V kavarne in druge gostinske lokale je bilo prepovedano zahajati prav tako dijakom brez spremstva staršev, kljub temu pa prepovedi niso upoštevali. Zahajali so zato v tiste bolj odmaknjene, ali pa v tiste, kamor njihovi profesorji zaradi svojega političnega prepričanja niso stopili.¹⁴²

Poznejši ljubljanski župan Ivan Hribar je v svojih dijaških letih s svojimi sošolci ob sobo-

¹³¹ Tj. javnem.

¹³² Vesel, *Olikani*, str. 66.

¹³³ Slomšek, *Krščansko*, str. 31.

¹³⁴ Studen, *Stanovati*, str. 77.

¹³⁵ Ložar, *Stare gostilne*.

¹³⁶ Žagar, *Primerno*, str. 58.

¹³⁷ *Bon ton*, str. 152.

¹³⁸ Bodanius, *Knjiga*, str. 134–135.

¹³⁹ Bojan Cvelfar, »No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi«, v: *Zgodovina za vse*, let. 1, št. 2, Celje 1994, str. 25–28.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Dostožen, *Pravila*, str. 139; Terseglav, *Knjiga o lepem* 1932, str. 168.

¹⁴² Maja Godina-Golija, *Maribor 1919–1942. Oris družabnega življenja*, Obzorja, Maribor 1986, str. 15.

tnih večerih pogosto zahajal v gostilnice, kjer se je debatiralo, kartalo, kegljalo, prepevalo in pijačevalo. Izključeno ni bilo tudi glasno razgrajanje, s katerim so jezili mestnega redarja. Taki obiski so pustili posledice v glavnem le v že tako in tako napol praznih dijaških žepih.¹⁴³

Zaključek

Obiskovanje gostiln, kavarn in drugih javnih lokalov je bila v vsakdanjem življenju meščanov 19. stoletja poleg obiskovanja na domu, vsakodnevnih večernih in nedeljskih promenad ena od najznačilnejših in najpogostejših oblik družabnega življenja. Meščani lokalov niso obiskovali le zaradi hrane in pijače, ampak predvsem iz potrebe po druženju in pogovoru s prijatelji in znanci.

Tako, kot je veljalo za druge sfere življenja, je bila tudi »gostilniška« in »kavarniška« družabnost v službi ideologije novega meščanstva (meščanstva po premoženju in izobrazbi), ki je med drugim zelo poudarjala krepkostno in moralno življenje. Po drugi strani je bil to še vedno čas, ko je modele obnašanja obvladovala katoliška Cerkev oziroma iz nje izhajajoča krščanska morala. Olika je bila celo eno in isto kot krščanska etika. Neizpodbitno je bilo dejstvo, da kdor ne živi v skladu s krščanskimi vrednotami, pač ne more biti olikan.

Oba omenjena segmenta sta se prepletala v bontonih tedanjega časa, ki so iz že navedenih razlogov precej svojega prostora namenili obnašanju v javnih lokalih. Pripadnike družbene elite ter tiste, ki so si to želeli postati, so poučevali, katere lokale je dovoljeno obiskovati in katerih se je bolje izogibati, kdaj se sme v gostilno, kako pogosto in kako naj se tam vede. Ni naključje, da je bil ritem zahajanja v lokale vezan na cerkveni koledar.

Gostilne so bile poleg cerkve eden najpomembnejših javnih prostorov. Vendar so bile v nasprotju s cerkvijo polne najrazličnejših pasti in nevarnosti za posameznikovo čistost. Med temi je bilo najhujše pijačevanje, ki ni bilo škodljivo le za zdravje, temveč je bilo tudi socialni strup. Za katoliške moraliste je bilo nekontrolirano pitje eden glavnih vzrokov pomanjkanja morale in naraščanja hudodelstev. Alkoholizem je poveče-

val nenravnost in nečistost, prostitucijo in število spolnih zločinov. Pod vplivom alkohola je marsikdo, sicer miren človek, postal agresiven razgrajatelj in pretepač, obubožan hazarder in berač. Ob prisotnosti opojnih pijač se je vsak še tako spodoben ples izrodil in postal nedostojen, celo vulgaren.

Vse omenjene nevarnosti so se z nižanjem kvalitete gostinskih lokalov in družbenega statusa obiskovalcev še stopnjevale. Najslabše je bilo v zakotnih pivnicah – beznicah ter žganjarnah, ki so bile za avtorje bontonov prispodobe najhujšega družbenega zla.

Meščanska ideologija s svojimi uveljavljenimi normami in vrednotami se je kazala še na en način, v spolni strukturi obiskovalcev gostiln in kavarn. V gostilnah za ženske, izvemši natakariče in dame dvomljivega slovesa, ni bilo prostora. Tam so se srečevali moški ter debatirali in politizirali, ob čemer bi se ženske z nižjo inteligenco lahko le dolgočasile.

Hkrati je bilo to skladno s priporočili tedanjih izvedencev za lepo vedenje in omiko, ki so lepšemu spolu priporočali le obisk najuglednejših lokalov, vendar vedno le v spremstvu mož. Pri tem so morale še veliko bolj paziti na svoje vedenje, da niso z ničemer ogrozile moževega ugleda ter mu delale sramote v javnosti.

Literatura

- Jakob Alešovec**, *Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*, Samozaložba, Ljubljana 1879.
- France Bevk**, *Lepo vedenje*, Unione Editoriale Gorizia, Gorica 1938.
- Bodanius**, *Knjiga o vedenju v odličnih krogih*, Umetniška propaganda, Ljubljana 1935.
- Bon ton**. *Knjiga o lepem vedenju, govorjenju in oblačenju v zasebnem in javnem življenju*, Tiskovna zadruga, Ljubljana 1926.
- Bojan Cvelfar**, »No, zdaj pa če imaš denar, daj ga sem, potem se pa hitro z menoj spolsko združi«, v: *Zgodovina za vse*, let. 1, št. 2, Celje 1994, str. 11–29.
- Janez Cvirn**, *Meščanstvo v Celju po razpadu Avstro-Ogrske*, v: *Iz zgodovine Celja 1918–1941*,

¹⁴³ Ivan Hribar, *Moji spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1983, str. 48–49.

- Muzej novejšje zgodovine, Celje 2001, str. 119–216.
- Mirko Černič**, *Higijena na kmetih*, Ljudska knjižnica, Krško 1910.
- J. Dostojen**, *Pravila za oliko. Okrajšana izdaja »Knjige o lepem vedenju«*, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1918.
- Ernest Feltgen**, *Higijena na kmetih*, Ljudska knjižnica, Krško 1910.
- Rolanda Fugger Germadnik**, *»Pri poljubu se ne sme cmokati in sliniti, marveč tenkoglasno vase cikniti, da se malo sliši, pa dosti čuti«*, v: *To in ono o meščanstvu v provinci*, Pokrajinski muzej, Celje 1995, str. 34–41.
- Maja Godina-Golija**, *Maribor 1919–1942. Oris družabnega življenja*, Obzorja, Maribor 1986.
- Bernard Galura**, *Napeljevanje k poboshnimu shiavljenju in lepemu sadershanju*, Jožef Blaznik, Ljubljana 1840.
- Fran Govekar**, *V krvi*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1966.
- Ivan Hribar**, *Moji spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1983.
- Kaj se ne spodobi. Žepna knjižica o razvadah in pregreških proti lepem vedenju po raznih virih sestavljeno*, Vedež, Maribor 19? ? .
- Janez Kalan**, *Početek protialkoholnega gibanja na Slovenskem. Poročilo o I. protialkoholnem shodu z namečkom*, Slovenska krščansko-socialna zveza, Ljubljana 1902.
- Janez Kalan**, *Kaj je torej z alkoholom?* Katoliška bukvarna, Ljubljana 1906.
- Milan Likič**, *Pijanci, pijanke in druge ljubljanske slike v Hribarjevi dobi*, v: *Kronika*, let. 45, št. 1/2, Ljubljana 1997, str. 126–138.
- Fran Viljem Lipič**, *Osnovne značilnosti dipsobio-statike oziroma predstavitev posledic alkohola*, Založba ZRC, Ljubljana 2005.
- Slavka Ložar**, *Stare gostilne in gostilničarji v novomeški občini*, Dolenjska založba, Novo mesto 1991.
- Anton Mrkun**, *Mali protialkoholni katekizem za male pa tudi velike ljudi*, Protialkoholna zveza »Sveta vojska«, Ljubljana 1913.
- Anton Mrkun**, *Alkoholno vprašanje*, Osrednja zadruha »Brezalkoholna produkcija«, Ljubljana 1927.
- Damjan Ovsec**, *Oris družabnega življenja od začetkov 20. stoletja do prve svetovne vojne*, Društvo arhitektov Ljubljane, Ljubljana 1979.
- Edvin Rozman**, *O dostojnosti*, Samozaložba, Ljubljana 1909.
- Janko Sernec**, *Nauk o gospodinjstvu. Slovenskim gospodinjam*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1871.
- Anton Martin Slomšek**, *Krščansko devištvo. Nauki, vzgledi in molitve za dekleta*, Družba sv. Mohorja, Prevalje 1923.
- Josip Suchy**, *Ljubljanski tipi*, Samozaložba, Ljubljana 1924.
- Gorazd Stariha**, *Zgodbe Kranjčanov, kot jih je pisalo življenje v prejšnjem stoletju*, v: *Kranjski zbornik*, Mestna občina Kranj, Kranj 1995, str. 106–121.
- Andrej Studen**, *Zlo pijančevanja in hudodelstvo. K moralni zgodovini hudičeve nadloge – žganjepivcev in kriminalcev – v 19. stoletju*, v: *Acta Histriae*, let. 15, št. 1, Koper 2007, str. 115–126.
- Andrej Studen**, *Ženska naj se drži kuhalnice*, v: *Historični seminar*, ZRC SAZU, Ljubljana 1994, str. 149–164.
- Andrej Studen**, *Stanovati v Ljubljani*, ISH, Ljubljana 1995.
- Andrej Studen**, *Neprijazni gostilničarji*, v: *Slovenska kronika XIX. stoletja, 1800–1860*, Nova revija, Ljubljana 2001, str. 278.
- Andrej Studen**, *»Nespodobno oblečene ženske so satanovo orodje, ker po njih kakor nekdanj po kači govori«*, v: *Stiplovškov zbornik Filozofske fakulteta*, Ljubljana 2005, str. 89–102.
- Andrej Studen**, *Slovenci, problem alkoholizma in katoliška morala pred prvo svetovno vojno*, v: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, let. 46, št. 3/4, leto 46, Ljubljana 2006, str. 15–24.
- Anton Šepetavc**, *Pijem, torej sem Slovenec ali alkohol(izem) kot tabu in fenomen slovenstva*, v: *Zgodovina za vse*, let. 2, št. 1, Celje 1995, str. 18–35.
- Fran Šuklje**, *Iz mojih spominov I*, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
- Franc Terseglav (Urbanus)**, *Knjiga o lepem vedenju*, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1910.
- Franc Terseglav (Urbanus)**, *Knjiga o lepem vedenju*, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1932.

- Tanja Tomažič**, *Gostilne, kakršnih se pri nas spominjamo*, v: Slovenski etnograf, let. 29, Ljubljana 1976, str. 3–38.
- Zora Torkar**, *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni*, Kulturni center, Kamnik 1991.
- Josip Valenčič**, *Vzgoja in omika ali izvir sreče*, Samozaložba, Ljubljana 1899.
- Ivan Vesel**, *Olikani Slovenec*, Matica slovenska, Ljubljana 1868.
- Josip Vidmar**, *Lepo vedenje*, Samozaložba, Ljubljana 1944.
- Peter Vodopivec**, *Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje*, v: Zgodovina za vse, leto 1, št. 2, Celje 1994, str. 30–44.
- Ivan Vrhovnik (Staroslav)**, *Gostilne v stari Ljubljani*, Jutro, Ljubljana 1926.
- Janez Zwerger**, *Nar lepši čednost in nar gerši pregreha*, J. Zupan, Ljubljana 1879.
- Janja Žagar**, *Primerno in lepo skozi bonton*, v: Etnolog, let. 16, Ljubljana 2006, str. 53–73.

Zusammenfassung

„WENN SIE DENN GEHEN, DANN IN EIN ÖFFENTLICHES GASTHÄUSCHEN, DAS EINEN GUTEN RUF HAT“

Das Verhalten in Gasthäusern laut Benimmbüchern des 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts

Der Besuch von Gasthäusern, Cafés und anderen öffentlichen Lokalen war im Alltagsleben der Bürger des 19. Jahrhunderts – neben Hausbesuchen, täglichen Abendpromenaden und der sonntäglichen Promenade – eine der charakteristischsten und verbreitetsten Formen des geselligen Lebens. Die Bürger besuchten die Lokale nicht nur wegen Speis und Trank, sondern vor allem aus dem Bedürfnis nach Geselligkeit und nach Gesprächen mit Freunden und Bekannten.

Gasthäuser waren also ein Zentrum des gesellschaftlichen und geselligen Lebens und als solche oft Gegenstand zahlreicher Benimmbücher

des 19. und beginnenden 20. Jahrhunderts. Die Angehörigen der gesellschaftlichen Elite und jene, die dazu gehören wollten, wurden belehrt, welche Lokale man aufsuchen durfte und welche man besser mied; wann und wie oft man ins Gasthaus gehen sollte und wie man sich dort zu benehmen hatte. Es ist kein Zufall, dass der Rhythmus der Lokalbesuche an den Kirchenkalender gebunden war.

Die Autoren der Benimmbücher, hauptsächlich katholische Moralisten, sahen in Gasthäusern zahlreiche Gefahren für die Tugend des Einzelnen, weshalb es galt, dort noch besonders auf die Umgangsformen zu achten. Schon die Art und Weise, wie jemand ein Gasthaus oder Café betrat, zeigte die Stufe der Höflichkeit und Bildung sowie die Zugehörigkeit zu einer sozialen Schicht. Beim Eintreten musste man immer grüßen, am Eingang nicht drängeln, sondern rasch einen geeigneten Platz suchen und sich setzen. Gegenüber den Kellnern und Gastwirten musste man sowohl beim Bestellen als auch beim Zahlen höflich sein. Diese wiederum mussten den Gästen mit Achtung und Höflichkeit begegnen. In Gasthäusern war besonders darauf zu achten, dass man richtig aß und trank. Man durfte nicht zu laut reden oder lachen und niemals singen oder schreien, denn dies taten nur Betrunkene und einfache Leute vom Land. Für öffentliche Lokale musste man sich immer sorgfältig ankleiden, da eine unsaubere Bekleidung als Zeichen der Unschicklichkeit galt.

Was die Benimmbücher empfahlen war jedoch etwas völlig anderes als das, was in Wirklichkeit geschah. Außerdem wandten sich die Bücher nur an die höheren, bürgerlichen Schichten, die in vornehmeren Restaurants, Gasthäusern und Cafés verkehrten. Von diesen Lokalitäten aber gab es viel weniger als von jenen der niederen Art – berüchtigte entlegene Bierschenken, Spelunken und Lasterhöhlen, die der Hauptschauplatz für Saufgelage, Glücksspiele, Prügeleien, unerlaubte Tänze und andere Unanständigkeiten waren. Am schlimmsten war die Trinkerei, die nicht nur die Gesundheit schädigte, sondern auch Gift für das soziale Gefüge war. Für die katholischen Moralisten war das unkontrollierte Trinken eine der Hauptursachen für den Mangel an Moral und die Zunahme von Verbrechen. Alkoholismus ließ Unsittlichkeit, Unkeuschheit, Prostitution und die

Zahl der Sexualverbrechen ansteigen. Unter Alkoholeinfluss konnte aus manch einem ansonsten ruhigen Menschen ein aggressiver Krawallmacher und Raufbold, ein verarmter Hasardeur oder ein Bettler werden. Wenn berauschende Getränke im Spiel waren, konnte jedes noch so anständige Tanzfest ausarten und ungeziemend oder sogar vulgär werden.

Die bürgerliche Ideologie mit ihren geltenden Normen und Werten äußerte sich noch auf andere Art und Weise, nämlich in der Geschlechterstruktur der Besucher von Gasthäusern und Cafés. Mit Ausnahme von Kellnerinnen und Damen von zweifelhaftem Ruf war für Frauen kein Platz in diesen Lokalen. Hier trafen sich Männer und debattierten und politisierten – und dabei würden sich angeblich Frauen mit ihrer niederen Intelligenz nur langweilen.

Gleichzeitig stimmte dies mit den Empfehlungen der damaligen Experten für gutes Benehmen und feine Sitten überein, die dem schöneren Geschlecht den Besuch ausschließlich der angesehensten Lokale empfahlen, immer jedoch in Begleitung der Ehemänner. Dabei mussten Frauen noch besonders auf ihr Benehmen achten, damit sie das Ansehen des Mannes durch nichts gefährdeten und ihm keine Schande in der Öffentlichkeit bereiteten.

Schlagwörter: Gasthäuser, Benimmbücher, Moral, Alkoholismus, Tanz, Glücksspiel, Prügeleien.